

DOI: 10.32347/2786-7269.2024.7.625-634

УДК: 1: 372.8: [17+2]

к. філос. н., доцент **Павлов Ю.В.**,
yuripavlov@knu.ua, ORCID: 0000-0002-8390-785X,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
к. філос. н., доцент **Турчин М.Я.**,
mariturchinet@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8506-4027,
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця,
к. філос. н. **Сисак М.М.**,
trachukm@gmail.com, ORCID: 0009-0008-0138-4428,
Приватний ліцей, м. Івано-Франківськ

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН ЕТИКО-РЕЛІГІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ

Висвітлюються питання, пов'язані з сучасним станом і особливостями викладання гуманітарних дисциплін етико-релігійного спрямування в українському освітньому просторі. Обґрунтовано важливість та практичну значущість етичної компоненти в сучасних освітніх практиках. Проаналізовано комплекс проблем, що мають місце як в організації самої викладацької діяльності з дисциплін етико-релігійного характеру, так і перспективні шляхи і засоби їх вирішення. Особлива увага приділяється аналізу необхідності оптимізації та якісного змістовного наповнення цих дисциплін в освітніх програмах. Наголошується на важливості пошуку нових підходів та механізмів впровадження етико-релігійної складової в освітні практики як фундаментального чинника формування світоглядної картини та духовних орієнтирів молодій людині.

Ключові слова: освітній процес; дисципліни етико-релігійного спрямування; етика; мораль; християнська етика; освітні компетентності.

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку освіти в Україні в усіх сферах її функціонування є дуже складним і суперечливим. Мають місце кардинальні зміни самої моделі освітнього процесу на теоретичному, методологічному, інформаційно-методичному рівнях тощо. Намагання Міністерства освіти і науки України поступово впроваджувати у навчальних закладах держави нові освітні методики, новітні стандарти якості освіти та підготовки випускників – вагомі кроки на шляху до єдиного європейського освітнього простору.

Особливої уваги в цьому контексті заслуговує питання щодо специфіки викладання, вивчення і контролю знань з комплексу соціогуманітарних

дисциплін. Дискусії, що вже давно розгорнулися в освітянському просторі стосовно викладання дисциплін гуманітарного спрямування, а точніше – необхідності привнесення етико-релігійної складової в освітні програми, передусім шкільної ланки, свідчать про необхідність зміни самого уявлення про їх роль і місце в освітніх компетенціях випускників і, одночасно, про потребу в оптимізації і легітимації етико-релігійної компоненти в освітньому процесі. На жаль, нині можна спостерігати дуже широкий плюралізм та варіативність програм та навчальних планів предметів, змістовним ядром яких є духовно-світоглядна, релігійна складова. Багато що в цьому процесі віддано на розсуд педагогічних колективів тих чи інших навчальних закладів, існує певна «територіальна диспропорція» у викладанні таких дисциплін, мають місце свої особливості у сутнісному, змістовному їх наповненні. Тому очевидною є потреба теоретичного аналізу специфіки та особливостей презентації етико-релігійного контексту в сучасних освітніх практиках і виявлення основних підходів та перспективних напрямів їх функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми філософії освіти та етики були предметом дослідження Н.Г. Мозгової. Дослідниця В.С. Мовчан наголошувала на викладанні дисциплін та засвоєнні знань у єдності з соціально-культурними цінностями та морально-особистісними чеснотами. Вчені В.В. Кізіма, О.В. Сухомлинська, Г.Г. Кривчик, І.С. Ляшенко акцентують увагу на важливості фундаментальної гуманітарної, етико-моральної складової у системі сучасної освіти. Осмислення проблеми співвідношення науки і етики, їх безпрецедентного протистояння в історії розвитку людства знаходиться в центрі уваги М.М. Кисельова. Значущість етики відповідальності, як методологічного орієнтуру розвитку української освіти підкреслюється в роботах М.І. Бойченка. Дискусійні питання, що пов'язані з катехизацією освітнього процесу, заборонами, вимогами щодо вивчення християнської етики піднімають у своїх працях О.Г. Рогова, М.О. Дроботенко. Дослідник А. Васьків наголошує, зокрема, на необхідності викладання християнської етики в школі з метою морального виховання молоді.

Актуальність. Сучасні реалії освіти в Україні на всіх рівнях її функціонування (дошкільної, середньої та вищої) вимагають докорінних змін не лише самої моделі освітньої діяльності, а й передусім, становлення нової освітньої ідеології – людиноцентричної, гуманістично-орієнтованої, спрямованої на формування всебічно розвинутої особистості, яка не лише переймає «готовий» досвід минулих поколінь через отримані знання, а є репрезентантом широкого комплексу етично-гуманістичних імперативів, передусім, моральних цінностей та ідеалів, а також релігійних переконань та принципів, на яких особистість базує свою індивідуальну поведінку, ставлення

до оточуючого світу та, власне, здійснює соціальну діяльність і несе за неї відповідальність. Саме тому дослідження специфіки та особливостей впровадження в рамках сучасних українських освітніх практик етико-релігійних курсів та дисциплін і окреслення кола проблем, що пов'язані з їх викладанням та презентацією в освітньому процесі є наразі актуальним і змістовно важливим.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану викладання дисциплін етико-релігійного спрямування, проблем та перспектив оптимізації педагогічної діяльності в рамках гуманітарно-світоглядної складової освітнього процесу.

Методи дослідження. Методологічна база дослідження ґрунтується на основі компаративного підходу до вивчення означеної проблеми, а також принципу історизму та міждисциплінарного підходу. Використовувалися також загальнонаукові методи: порівняння, аналізу та синтезу, діалектичний та логічний методи.

Основна частина. Новітні умови функціонування українського освітнього простору в умовах військового стану на всій території нашої країни з особливою силою актуалізували комплекс питань і проблем, що пов'язані не лише із забезпеченням доступної і якісної освіти на всіх рівнях надання освітніх послуг – починаючи з дошкільних навчальних закладів і закінчуючи закладами вищої освіти, а й, передусім, з пошуком нових підходів до здійснення навчально-освітнього процесу, розробкою і впровадженням нових методів і методик, реалізацією нових освітніх інструментів з використанням технологічних засобів та процедур, що мають на меті досягнення належного рівня компетентностей здобувачів освіти. Фактично, «в сучасному суспільстві ключовою проблемою освіти стає не передача знань, а інноваційні якості особистості, її здатність сприймати і створювати щось нове і раніш невідоме» [1, 11]. Саме інноваційний контекст освітнього процесу, його спрямованість не лише на ретрансляцію знань, а, передусім, на формування творчої, креативної особистості, діяльність якої зорієнтована на створення нового, а не відтворення вже існуючого, – має бути метою освітніх практик сучасності.

Зрозуміло, що вирішення цих питань потребує цілісного і системного підходу, що враховує як зовнішню складову – саму можливість сформувати в нинішніх умовах безпечний освітній простір, чітке окреслення параметрів здійснення навчально-освітнього процесу, права та обов'язки його учасників, критерії оцінювання та мотивування, інструменти та засоби освітньо-виховного впливу тощо, так і не менш важливу внутрішню – власне, саме змістовне наповнення освітнього процесу, актуалізацію і розкриття тих освітніх компонентів, що є важливими і практично значущими відповідно до вимог і потреб нашого часу, тих, що мають на меті не лише отримання базових знань, а

і вміння застосовувати їх на практиці, сприяють формуванню цілісної гармонійної особистості, діяльністю мотивованої і компетентної, свідомого і активного члена соціуму.

Принципово важливого значення у цьому контексті набуває гуманістично-виховна складова освітнього процесу на всіх рівнях його здійснення. Адже формування свідомого і патріотично-орієнтованого громадянина неможливе поза комплексністю здобуття і засвоєння індивідом попереднього досвіду людства, послідовністю і цілісністю набутих знань. Разом з тим, важко не погодитись з твердженням, що «отримані знання повинні відповідати моральній самосвідомості кожної окремої особистості, а також моральним цінностям й установкам того суспільства, в якому вона існує» [1, 11]. Обсяг і глибина знань у поєднанні з рівнем освіченості людей, їх професіоналізмом, моральністю, культурою мислення, мистецтвом спілкування зумовлюють досягнення у різноманітних сферах індивідуального і суспільного життя. Це відбувається на всіх етапах соціалізації людини, але, передусім, важливого значення набуває у сферах освіти і виховання.

Саме тому особливої уваги в цьому контексті заслуговує питання щодо специфіки викладання, вивчення і набуття відповідних компетентностей учасниками освітнього процесу з комплексу соціогуманітарних предметів і дисциплін як на рівні шкільної освіти, так і в рамках освітніх програм та навчальних планів закладів вищої освіти, серед яких провідну роль відіграють дисципліни морально-етичного спрямування. Долучення їх до комплексу освітніх дисциплін нині є надзвичайно важливим і актуальним, адже в їх рамках репрезентуються і вирішуються питання, що стосуються онтологічного й когнітивного статусу моральних понять; усвідомлення і дотримання морального закону; утвердження та обґрунтування моральних цінностей і значущості моральних імперативів у нинішніх реаліях; здатності моралі не лише бути способом і засобом духовного освоєння дійсності, але й особливою істиною, яка тісно взаємопов'язана з сутністю і буттям людини. Мораль є духовним феноменом, соціально набутою якістю, формою індивідуальної та суспільної свідомості, що пройшла шлях зміцнення від історично здійсненого «природного відбору» до посилення свого альтруїстичного, гуманітарного потенціалу у сферах освіти і культури.

Показовим є той факт, що незважаючи на надмірну теоретизацію, неминучу заангажованість і ідеологізацію етики в історичному минулому, дослідникам цього вчення вдалося не лише актуалізувати, а й життєво реалізувати деякі питання, що дали змогу вивести етику на новий рівень осмислення і практики. Зрозуміло, що не можна однозначно стверджувати, що ситуація з етикою на сьогодні є дуже оптимістичною. Разом з тим, в сучасних

умовах спостерігається поступальний розвиток і трансформація, передусім, прикладної та професійної етики в освітньому процесі.

Сучасні освітні програми містять різноманітні дисципліни морально-етичного спрямування, що викладаються в закладах середньої, професійної та вищої освіти. Зокрема, особлива увага приділяється презентації практичних аспектів етичного вчення. Відповідно до профілю і спеціалізації закладів освіти всебічно викладаються такі дисципліни, як юридична етика, педагогічна етика, професіоналізм і лікарська етика, медична етика і деонтологія тощо. Ґрунтовного розвитку й світового визнання набули екологічна етика, біоетика, етологія тощо. У школах учні вивчають етику та інші предмети морального спрямування: вчимося жити разом, культуру добросусідства, духовність і мораль в житті людини і суспільства, основи християнської етики. Етична компонента є необхідним елементом освіти, позаяк унеможлиблює проблеми зі сприйняттям і розумінням європейського «культурного коду», формує імунітет людської співприсутності в бутті на принципах гуманізму і моральних чинниках. Як справедливо зазначає один з відомих українських дослідників Микола Кисельов: «Наука, як і будь-який вид людської діяльності, в принципі не може не орієнтуватися на певну систему цінностей і моральних принципів... Дійсно, *homo faber* та *homo sapiens* з величезними труднощами перетворюється в *homo moralis*» [2, с. 39]. Справді, формування особистості неможливе поза долученням людини до морально-етичних цінностей та поведінкових регуляторів, що мають не лише світський, а й багато в чому й релігійно-орієнтований характер.

Дуже показовою в цьому контексті є ситуація, що склалася нині в українському освітньому просторі, передусім, на рівні шкільної освіти, з викладанням і методично-дидактичним забезпеченням предмету «Основи християнської етики». Пропозиція запровадити даний предмет, як нормативний у новій українській школі, свого часу викликала бурхливі дискусії і суперечки не лише в освітянському просторі, а й стала темою, що спричинила широкий суспільний резонанс. Пошук оптимальних варіантів презентації даного предмета, що, по своїй суті, являє собою найбільш яскравий приклад дисципліни етико-релігійного спрямування, має, на нашу думку, декілька основних аспектів. Насамперед, мова має йти про формально-зовнішній контекст «легітимації» цього предмету в шкільному навчальному процесі, визначення його статусу як загальнообов'язкової компоненти чи дисципліни на вибір, як варіативної чи інваріативної складової, що, своєю чергою, актуалізує питання про підготовку освітніх кадрів для забезпечення викладання, методичні та програмові вимоги, стандартизовані результати навчання та їх відображення у документах про освіту випускників тощо. Як свідчить реальна

освітнянська практика, нині даний предмет Міністерством освіти і науки України визначено як факультативний курс за вибором, а рішення про включення його в шкільну програму приймає педагогічна рада конкретного навчального закладу. Такі вимоги прописані в рекомендаціях МОН щодо організації освітнього процесу у 2022-2023 навчальному році. Разом з тим, в залежності від світоглядних та релігійних особливостей різних регіонів України мають місце непоодинокі випадки впровадження цього предмета як загальнообов'язкового в школах тієї чи іншої області на рівні рішень обласних рад (насамперед, така ситуація має місце на заході нашої держави), що викликає зрозуміле занепокоєння як батьківської спільноти, так і, власне, самих освітян. Дефіцит кваліфікованих і компетентних кадрів, які можуть здійснювати його викладання, лише поглиблює і загострює цю проблему, а короткострокові курси підвищення кваліфікації учителів-предметників, після закінчення яких вони отримують можливість читати «Основи християнської етики» майже не сприяють її вирішенню.

Водночас, особливого значення і актуальності набуває інший аспект впровадження зазначеного предмета в освітній простір, власне, внутрішньо-змістовне його наповнення, визначення його смислових контекстів, тематики уроків, методології їх проведення та методичного забезпечення. Поза сумнівом, важливою тут видається потреба в розмежуванні власне етико-моральної компоненти та релігійної складової дисципліни, адже сама його назва передбачає знайомство слухачів з християнською етичною доктриною, як необхідною умовою формування морально зрілої особистості. На жаль, часто «світсько-етична» компонента предмета витісняється на практиці доктринальними постулатами християнської релігії (в нашому освітньому просторі, передусім, православного спрямування).

Як свідчить європейській освітній досвід, в залежності від країни та впливу релігії на життя суспільства, в тематиці дисциплін духовно-світоглядного спрямування переважає або етико-моральна проблематика і релігійний аспект тут розглядається як один з можливих варіантів (для прикладу, у школах Німеччини, Великої Британії, Швейцарії, Франції), або окремо розмежовуються курси етики, філософії, культури і, власне, курс релігії, який викладається представниками духовенства за домовленістю зі школою та батьками учнів (така ситуація характерна для шкільної освіти Іспанії, Польщі, Румунії), або, як наприклад, в Чехії, релігійні доктрини та ідеологеми взагалі винесені за межі шкільного навчального процесу і їх вивчення здійснюється виключно факультативно, зокрема, в недільних школах.

В українському освітньому просторі «статус» етико-релігійних дисциплін, зокрема «Основ християнської етики» поки-що не до кінця

окреслений і, певною мірою, змістовно невизначений. Разом з тим, як і при викладанні загальнообов'язкових шкільних дисциплін, так і в рамках даного курсу особливу увагу необхідно приділяти розробці нових засобів та прийомів презентації навчального матеріалу, можливостей та вмінь вчителя їх використовувати на практиці, адже в сучасних умовах все більшого значення набуває рівень сформованості освітніх компетентностей у шкільній освіті.

Ситуація, що склалася, висуває нові вимоги до всіх учасників навчально-освітнього процесу, що обумовлює необхідність реалізації нової ідеології, зокрема, перегляду самих методів викладання етико-релігійних дисциплін, розробки нових методик презентації матеріалу, пошуку нових засобів та прийомів здійснення освітнього процесу. Застосування в освітній практиці інформаційно-комунікаційних технологій в межах як очної, так і дистанційної освіти в умовах сучасного воєнного стану на всій території України є важливим ресурсом забезпечення успіху вивчення дисциплін на рівні середньої і вищої школи. Створення і наповнення занять етико-релігійного спрямування з використанням методів інформаційно-комунікаційних технологій надає можливість формувати якісну наочність, залежно від теми, змісту та мети, враховуючи індивідуальні можливості учнів. Такі уроки в рамках дистанційної освіти можна організувати за різними формами. Серед них: чат-уроки, онлайн-конференції, вебінари, відео лекції тощо. Використання нових прийомів, способів та методів презентації матеріалу, без сумніву забезпечить створення відповідних належних педагогічних умов для реалізації цілеспрямованого та ефективного освітнього процесу.

Висновки та рекомендації подальшого дослідження. Проведений аналіз стану та особливостей викладання етико-релігійної складової у процесі набуття здобувачами освіти цілісних і змістовних компетентностей зі спектру гуманітарних дисциплін виявив сутнісні проблеми як в організації самої освітньої діяльності в цій царині, так і в сфері її належного теоретичного і методичного обґрунтування. Очевидною є необхідність приведення множини існуючих нині освітніх програм і навчальних планів до спільного знаменника, чітке окреслення «статусу» предметів етико-релігійного спрямування в освітньому процесі, передусім на рівні шкільної програми, подолання певної «регіональної диспропорції» в тематично-змістовному їх наповненні, уникнення катехізації в обговоренні питань і проблем в рамках тематики курсів, а також, і, на нашу думку, це найважливіше – розробка і впровадження в освітню практику нових інноваційних методів, підходів та моделей презентації навчального матеріалу, формування зацікавленості та мотиваційної компоненти у слухачів при його засвоєнні, критичного мислення та аналізу тих питань, що мають етико-релігійне, а відтак духовно-світоглядне спрямування. Останнє

належить до сфери професійної компетентності, педагогічної майстерності шкільного учителя чи викладача закладу вищої освіти, адже саме вони сприяють формуванню духовно зрілої, самодостатньої, гармонійної особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мозгова Н.Г. Постнекласичні трансформації в освіті: зміст та визначення. *Філософія науки, техніки, архітектури в гуманістичному вимірі*: Монографія. Київ, 2021. С. 190–197.
2. Кисельов М.М. Етика та наука: сфери перетину. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2012. №2. С. 30–39.
3. Мовчан В. Моральні засади виховання у вищій школі. *Гуманітарна освіта на межі століть*. 2001. Вип. 4. С. 37–46.
4. Дроботенко М.О. Християнська етика у контексті формування постсекулярної системи освіти. *Філософські обрії*. 2012. Вип. 28. С. 212–220.
5. Рогова О.Г. Християнська етика як освітня дисципліна: тягар чи свобода? *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. Вип. 40. С. 90–96.
6. Васьків А. «Християнська етика» і «Етика» у школі: pro et contra. *Українське релігієзнавство*. 2005. №36. С. 211–220.
7. Кізіма В.В. Нова освіта для нової людини. *Філософія освіти: науковий часопис*. Київ: Майстер-клас, 2005. №2. С. 36–61.
8. Сухомлинська О.В. Педагогічний ідеал крізь призму теорій моралі. *Педагогічні науки*. 2009. Вип. 1. С. 5–15.
9. Бойченко М.І. Філософія як методологія дослідження парадигм розвитку і тенденцій реформування шкільної освіти в Україні у добу незалежності. *Педагогічна думка*. Київ. 2021. С. 167–168.
10. Кривчик, Г., Ляшенко, І. (2022). Доброчесність у гуманітарних студіях з огляду на християнську мораль. *Науково-теоретичний альманах Грани*, 25(1), 64–71.
11. Павлов Ю.В., Турчин М.Я. Аксіологічна цінність людини в контексті гуманітарних та медичних наративів. *Проблема людини у соціально-гуманітарному та медичному дискурсах*: матеріали науково-практичної онлайн конференції з міжнародною участю, м. Харків, 28-29 травня 2020 р. / Харків: ХНМУ, 2020. С. 54–56.
12. Макінтайр Е. Після чесноти: Дослідження з теорії моралі. К: Дух і літера, 2002. 436 с.

Ph.D., associate professor **Yurii Pavlov**,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Ph.D., associate professor **Maryna Turchyn**
Bogomolets National Medical University,
Ph.D., **Maria Sysak**, private lyceum, Ivano-Frankivsk

FEATURES OF TEACHING THE DISCIPLINES ETHICAL AND RELIGIOUS ORIENTATION

Issues related to the current state and peculiarities of teaching humanitarian disciplines of an ethical and religious orientation in the Ukrainian educational space are highlighted. The importance and practical significance of the ethical component in modern educational practices is substantiated. The set of problems that take place both in the organization of the teaching activity itself in disciplines of an ethical and religious nature, as well as promising ways and means of solving them, are analyzed. Special attention is paid to the analysis of the need for optimization and high-quality meaningful content of these disciplines in educational programs. The importance of finding new approaches and mechanisms for the introduction of the ethical and religious component into educational practices is emphasized as a fundamental factor in the formation of the worldview and spiritual orientations of young people.

Keywords: educational process; disciplines of ethical and religious direction; ethics; morality; Christian ethics; educational competences.

REFERENCES

1. Mozghova N.H. Postneklasychni transformatsii v osviti: zmist ta vyznachennia. *Filosofiiia nauky, tekhniky, arkhitektury v humanistychnomu vymiri: Monohrafiia*. Kyiv, 2021. S. 190–197. {in Ukrainian}.
2. Kyselov M.M. Etyka ta nauka: sfery peretynu. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*. 2012. №2. S. 30–39. {in Ukrainian}.
3. Movchan V. Moralni zasady vykhovannia u vyshchii shkoli. *Humanitarna osvita na mezhi stolit*. 2001. Vyp. 4. S. 37–46. {in Ukrainian}.
4. Drobotenko M.O. Khrystyianska etyka u konteksti formuvannia postsekuliarnoi systemy osvity. *Filosofski obrii*. 2012. Vyp. 28. S. 212–220. {in Ukrainian}.
5. Rohova O.H. Khrystyianska etyka yak osvitnia dystsyplina: tiahar chy svoboda? *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*. 2023. Vyp. 40. S. 90–96. {in Ukrainian}.
6. Vaskiv A. «Khrystyianska etyka» i «Etyka» u shkoli: pro et contra. *Ukrainske relihiieznavstvo*. 2005. №36. S. 211–220. {in Ukrainian}.

7. Kizima V.V. Nova osvita dlia novoi liudyny. *Filosofiiia osvity: naukovyi chasopys*. Kyiv: Maister-klas, 2005. №2. S. 36–61. {in Ukrainian}.
8. Sukhomlynska O.V. Pedahohichniyi ideal kriz pryizmu teorii morali. *Pedahohichni nauky*. 2009. Vyp. 1. S. 5–15. {in Ukrainian}.
9. Boichenko M.I. *Filosofiiia yak metodolohiia doslidzhennia paradyhm rozvytku i tendentsii reformuvannia shkilnoi osvity v Ukraini u dobu nezalezhnosti*. Pedahohichna dumka. Kyiv. 2021. S. 167–168. {in Ukrainian}.
10. Kryvchyk, H., & Liashenko, I. (2022). Dobrochesnist u humanitarnykh studiiakh z ohliadu na khrystyiansku moral. *Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani*, 25(1), 64–71. <https://doi.org/10.15421/17229> {in Ukrainian}.
11. Pavlov Yu.V., Turchyn M.Ya. Aksiolohichna tsinnist liudyny v konteksti humanitarnykh ta medychnykh naratyviv. Problema liudyny u sotsialno-humanitarnomu ta medychnomu dyskursakh: materialy naukovo-praktychnoi onlain konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu, m. Kharkiv, 28-29 travnia 2020 r. / Kharkiv: KhNMU, 2020. S. 54–56. {in Ukrainian}.
12. Makintair E. *Pislia chesnoty: Doslidzhennia z teorii morali*. K: Dukh i litera, 2002. 436 s. {in Ukrainian}.